

York 1947), gdje je prevedena Ruska pravda, i to njena kraća i šira redakcija, zatim Dvinskaja ustavnaja gramota i na kraju Pskovska gramota i Novogradska gramota. Recenzent upotpunjuje od autora navedenu literaturu kod pojedinih materija.

J. *Crompton* daje pregled radova iz povijesti prava objavljenih u Engleskoj od 1. I. 1939. do kraja srpnja 1948. (II, 514—539), a Louis *Theo Maes* daje podatke iz istog naučnog područja u Belgiji (II, 540—541), dok u II. sv., str. 542—543, nalazimo podatke o Institutu političke i ustavne povijesti na Sorboni.

J. *Pogonowski* komemorira (II, str. 548—549). Metoda Dolenca, profesora na ljubljanskom sveučilištu (10. X. 1941). S velikim ćemo interesom pratiti dalji razvoj ovog dobro redigovanog časopisa, koji će napose i po svom informativnom dijelu doprijeti pojačanju rada na povijesti države i prava uopće, a naročito unapređenju povijesti države i prava slavenskih naroda.

Marko Kostrenčić

M U Z E J I,

časopis za muzeološko-konzervatorska pitanja, br. 1 i 2,

Beograd 1948-49

(Izdanje »Prosvete« izdavačkog preduzeća Srbije. Časopis izlazi tromjesečno. Uredivački odbor: Andrejević-Kun Nada (odgovorni urednik), Bošković Đurde, Panić Milorad-Surep, Petrović Veljko, Simić-Milovanović Zora.)

1.

Izdajući prve brojeve časopisa posvećenog muzeološko-konzervatorskim pitanjima, prvog te vrste u našoj zemlji, muzejski radnici NR Srbije zahvatili su prvi i u problematiku, koja se u vezi s uređivanjem takvog časopisa pojavljuje s obzirom na njegovu liniju, sadržaj i oblik. Ova dva broja predstavljaju stvarno prva iskustva takvog rada, koja će bez sumnje moći korisno poslužiti kod izdavanja časopisa te vrste u drugim Narodnim Republikama, pa i kod eventualnog izdavanja takvog časopisa saveznog značaja. Upravo zbog toga potrebno je u prvom redu kod ocjene ovog časopisa i njegovih priloga, zadržati se na njegovoj redakcionoj liniji, na njegovoj fizionomiji kao »časopisa za muzeološko-konzervatorska pitanja«. To je potrebno tim više, što je već sama pojava takvog časopisa dokaz, da su dozreli uvjeti za širi publicitet tih pitanja i da se postavljanje i rješavanje njihovo ne ograničava više samo na uski krug specijalista nego da ta pitanja, u vezi s promjenama značenja i funkcije muzejskih i konzervatorskih ustanova u našoj narodnoj državi, postaju dio opće, široke problematike kulturno-prosvjetnog uzdizanja narodnih masa. Povećanje broja muzeja i zavoda za zaštitu spomenika u posljednjih nekoliko godina, golemo proširenje materijalnih mogućnosti njihova djelovanja i opća teoretska preorijentacija naučnog i kulturno-prosvjetnog rada, predstavljaju osnovnu bazu, na kojoj treba posmatrati čitavu tu problematiku.¹ Nov odnos širokih narodnih slojeva prema tim ustanovama (dovoljno je samo usporediti brojke predratnih posjeta u muzejima sa današnjim) treba da pojača odgovornost svih onih, koji rade na tim ustanovama, da dade još jači poticaj za rješavanje svih problema, koji se pojavljuju u vezi s radom tih ustanova.

¹ Prema podacima N. Andrejević-Kun u članku »Zadaci muzeja u novim društvenim uslovima u našoj zemlji« (Muzeji 1) 1945 aktivizirala se u NR Srbiji 4 muzeja, 1946 10, a 1947. radila su 24 muzeja.

U današnjoj situaciji na tom području, kad se muzejski i konzervatorski rad ne ograničava samo na neke centralne ustanove nego se proširuje i na pokrajinu, kad se postavlja pitanje hitnog odgoja novih kadrova za taj rad i kad treba što prije ostvariti osnovni uvjet za pravilno odvijanje rada na zaštiti spomenika, t. j. podizanje općeg razumijevanja za značaj tih spomenika — takvom se časopisu nužno nameće i određena direktivna uloga. To znači, da je takav časopis dužan, da osim samog registriranja muzejskog i konzervatorskog rada, objašnjava i tumači taj rad, upućuje i prenosi iskustva, kritikuje i podupire, preuzima zadaću i propagatora i organizatora na tom sektoru. Takav časopis treba da pripomogne općem rukovođenju radom tih ustanova, postajući u neku ruku njihov teoretski rukovodilac.

Problemi muzeologije u našim današnjim uslovima jesu problemi, koji se pojavljuju u vezi s radom na organizaciji i funkciji muzeja, s čitavim kompleksom muzejskog rada na sabiranju, sređivanju i postavi materijala, s razgraničenjem ustanova po materijalu i po teritoriju. Mnogi od tih problema nisu još ni približno riješeni, u mnogo slučajeva, štaviše, nisu ni precizno postavljeni. Problemi muzeologije nisu više neka apstraktno-teoretska pitanja nego pitanja izgradnje osnovne teoretske podloge za rad mnogobrojnih ustanova kao živih organizama, pitanja pravilnog rukovođenja svakodnevne muzejske prakse. Zadatak je naše nove muzeologije, da riješava i riješi ta muzeološka pitanja, uočavajući točno mjesto svakog pojedinog muzeja unutar općeg kulturno-prosvjetnog rada i polazeći u tom rješavanju od pravilnih naučnih postavaka.

Isto je tako potrebno razraditi pitanja, koja se nameću u vezi s radom na očuvanju i zaštiti spomenika umjetnosti i kulture. Prije svega treba razraditi probleme u vezi s našim novim zakonom za zaštitu spomenika, upozoriti na njegove mogućnosti pri provođenju zaštite na terenu, objašnjavati ga konkretnim primjerima i zahvatima. Potrebno je razraditi i pitanja unutarne organizacione strukture zavoda za zaštitu i organizacije njihove mreže na terenu, kako bi oni mogli što uspješnije obavljati opsežan i složen rad, koji se pred njih postavlja. Potrebno je zatim stalno pročišćavati i same principe konzervatorskog rada u odnosu na razne vrste spomenika od arhitektonskih do etnografskih, upućivati u konkretne zahvate i postupke. Tu se još uvijek pojavljuju (kao nedovoljno definirani) i problemi evidencije spomenika, način provođenja te evidencije i problemi izgradnje jedinstvenog sistema za buduću topografiju umjetničkih spomenika naše zemlje. Povrh svega treba stalno pronalaziti nove putove i načine za popularizaciju naših spomenika, pružati svu moguću pomoć, da se razumijevanje vrijednosti tog dijela naše kulture baštine što više proširi, da ga široke narodne mase pravilno usvoje.

To bi u osnovnim crtama bila ona vrlo opsežna i složena problematika, koja bi trebala naći svoj izraz na stranama časopisa posvećenog muzeološko-konzervatorskim pitanjima.

Namijenjen, prema svom podnaslovu, »muzeološko-konzervatorskim pitanjima« časopis »Muzeji« trebao je da prije svega otvori svoje strane ovoj problematici. Međutim, već prvi pogled na sadržaj dosadašnjih brojeva pokazuje, da baš tim pitanjima nije posvećena dovoljna pažnja.² Zbog toga je njihov sadržaj prilično heterogen, većina članaka

² U prvom broju posvećeno je od ukupno 151 str. štampanog teksta muzeološkim pri-lozima (u širem smislu riječi svega 25 str., u drugom broju od 174 str. teksta svega 30 str. t. j. oko 18% sveukupnog prostora. Pri tom treba imati u vidu i to, da velik dio prostora zauzimaju sumarni izvještaji o radu pojedinih muzeja, razni kraći pregledi. U 1. broju muzeološki se materijal sastoji od slijedećih članaka i bilježaka: »Zadaci muzeja u novim društvenim uslovima u našoj zemlji«, »O stručnom i ideološkom radu muzejskih radnika« te od pregleda rada nekih muzeja: »Rad muzeja grada Beograda na arheologiji posle oslobođenja«, »Rad muzeja u Vojvodini«, »Vojvođanski muzeji i čuvanje starina u 1947. god.« »Muzej grada Beograda« i dvije manje bilješke o gradskom muzeju u Zrenjaninu i muzeju crkvene umjetnosti u Sremskoj Mitrovici. Tom broju dodata je kao prilog i karta rasprostranjenja muzeja na području NR Srbije. U 2. broju sastoji se taj materijal od ovih

stoji u slaboj ili samo formalnoj vezi s problemima, kojima je časopis trebao biti posvećen, golema većina materijala zahvaća druga područja, koja nisu specifično muzeološka ili konzervatorska.

Postoji bez sumnje cijeli niz objektivnih uslova, koji su djelovali na to skretanje s linije, koju je časopis postavio sebi u zadaću, ali postoji i opasnost, da se kod uređivanja takvih časopisa mogu ovakve pogreške potkrasti i zbog nepreciznog postavljanja i shvaćanja same muzeologije. Jer muzeologija, kao zbir općih pitanja u vezi s rukovođenjem muzeja i načinom njihova rada, ne može se identificirati onim naučnim i drugim radom, koji se obavlja u muzejima. Treba jasno uočavati specifičnost naučnog rada na muzejima i zavodima za zaštitu spomenika i dijeliti rad pojedinog historičara umjetnosti, etnografa, historičara, arheologa i dr. na njegov specifično muzeološki dio i na opći stručni dio u okviru njegove nauke. Svi muzeji, bili oni prirodo-naučnog, etnografskog, arheološkog i umjetničkog karaktera, imaju neke zajedničke osnovne probleme, koji izviru iz specifičnog muzejskog karaktera rada s pozitivnim materijalom, ali koji nisu zajednički samim tim naukama.³ Taj je muzejski rad dakako usko povezan s općim naučnim postavkama svake od tih pojedinih nauka, ali to ne znači, da je sav naučni rad na tim područjima nedjeljivo povezan uz muzejski način rada na njihovu materijalu, uz muzeje. To, što pojedini naučni radnik, polazeći od konkretnog materijala sabranog u nekom muzeju, piše određeni naučni rad iz svoje struke, nema sa samim problemima muzeologije nikakve veze.⁴ Naučni radnik u muzeju nije i ne može biti ograničen samo na muzeološki dio rada na pozitivnom materijalu svoje nauke, ali njegovi radovi, koji se ne bave specifično muzeološkim problemima u vezi s tim materijalom, prelaze već okvir muzeologije, ulaze u okvir općeg naučnog rada njegove struke, koji se može vršiti i bez veze s muzejem. Široko shvaćanje pojma muzeologije kod časopisa »Muzeji« i proširivanje muzeologije na naučnu djelatnost izvan njenih specifičnih okvira dovelo je do zapostavljanja samih specifično muzeoloških problema i, uz neke izuzetke, do ograničavanja njihova tretiranja samo na neke opće konstatacije, direktive, postavke — bez ulaženja u njihovo konkretno razrađivanje.

Jedan od glavnih uzroka te pojave bez sumnje je u tome, što još nemamo časopisa, koji bi bili posvećeni posebnim naukama: arheologiji, historiji umjetnosti, etnografiji i t. d.

priloga: »Uloga muzeja i muzejskih radnika u našoj zemlji«, »Od mineraloške zbirke u Konaku Kneza Miloša u Kragujevcu do savremenih muzeja u Beogradu (1837—1948)«, zatim »Obavijest o konferenciji muzejskih radnika u Beogradu«, »O potrebi preuređenja naših muzeja i postavljanju linije njihovog daljeg razvitka«, »Pitanja vođenja inventure i kartoteke«, »Iz zbirke umetničkog muzeja«, »O nabavkama biblioteke Umetničkog muzeja« i kraćih bilježaka: »Muzej grada Sarajeva. »Gradski muzej u Slavonskoj Požegi«, »Muzej ustanka 1941. u Titovom Užicu« i »Gradski muzej u Leskovcu«.

S materijalom iz problematike konzervatorskog rada, stoji časopis nešto bolje (na 325 str. teksta 75 str.) pri čemu veći dio zauzimaju izvještaji o konkretnim konzervatorskim zahvatima na nizu spomenika. Principijelni članci iz te problematike jesu u br. 1 »Problemi zaštite i proučavanja spomenika naše kulture«, a u br. 2 »Spomenici prošlosti u savremenom ratu«; zatim su objelodanjena »Uputstva za čuvanje spomenika kulture« te dobar informativan pregled »Stanje srednjevekovnih spomenika u Jugozapadnoj Srbiji, K. smetu i Severoistočnom delu Crne-Gore«.

³ Svima tim muzejima zajedničko je na pr. sve ono, što karakterizira određene forme muzejskog rada, a to je: sabiranje materijala, njegovo čuvanje i konzerviranje, sređivanje u zbirke te njegova postava i izlaganje.

⁴ Na pr., u samom materijalu časopisa »Muzeji« imamo dosta takvih priloga. Tako članak Zore Simić-Milovanović polazi od zbirke slika Miloša Tenkovića u Umetničkom muzeju u Beogradu, ali nije muzeološki rad nego historijsko-umjetnička karakterizacija jednog majstora srpskog slikarstva iz kraja XIX. stoljeća. Ni članak Veljka Petrovića »Dva velika umetnika: Konstantin Danil i Đura Jakšić« nema sa specifičnim problemima muzeologije nikakve veze, nego predstavlja studiju iz historije srpskog slikarstva u polovici i na kraju XIX. stoljeća. Takav je slučaj i s nekim člancima s područja etnografije i gotovo svima člancima s područja arheologije.

te se je tako dogodilo, da se u okviru časopisa »Muzeji« sakupi raznoliki materijal, kojega je glavna i jedina veza u činjenici, da su ga obradili suradnici muzejskih i konzervatorskih ustanova, a to ujedinjavanje radova raznih muzejskih i konzervatorskih suradnika na jednom mjestu ne stvara, još naravno, časopis za muzeološka i konzervatorska pitanja. Velik broj radova pokazuje, da sazrijevaju uvjeti za izdavanje specijalnih časopisa pojedinih nauka čak i u razmjerima pojedine Narodne Republike te da će ti časopisi imati osiguranu dobru i obilnu suradnju. Takav razvojni put naučnih časopisa odgovara razvojnem putu naše nauke uopće, koja se snažno razvija u kvantitativnom i kvalitativnom pogledu.

Iskustva, koja danas imamo na temelju dosadašnjih brojeva časopisa »Muzeji«, i sama obilna problematika muzejske i konzervatorske djelatnosti govore nam, da bi časopis, posvećen njihovoj rješavanju, morao imati drugi karakter i drugi oblik. Kolikogod ta muzeološko-konzervatorska problematika bila važna, ona još uvijek nema toliko široku suradnju, koja bi dopuštala, da svaka Narodna Republika izdaje po jedan časopis samo za ta specifično muzeološka i konzervatorska pitanja. S druge strane, općenita važnost tih pitanja za sve naše Narodne Republike, sličnost muzealnih i konzervatorskih prilika te potreba da se pristupi široj diskusiji o nekim općim temeljima za muzejski i konzervatorski rad u cijeloj FNRJ (na pr. potreba diskusije o općem muzejskom zakonu) zahtijevala bi savezni časopis-zbornik za ta specifična pitanja, kojega bi se izlaženje moglo protegnuti i na duže razmake (eventualno svake pola godine). Takav bi časopis skupljao suradnike iz svih Narodnih Republika, time bi cijela ta problematika dobila mnogo širu bazu, a to šire učešće pomoglo bi što bržem rješavanju osnovnih pitanja i problema na tom sektoru rada.

2.

Premda prilozi specifične muzeološko-konzervatorske sadržine predstavljaju razmjerno najmanji dio cjelokupnog materijala časopisa »Muzeji«, njihovo je nesumnjivo značenje u tome, što je niz problema, koji oni zahvaćaju, prvi put iznesen pred širu javnost. Osnovna slabost dobrog dijela tih priloga je u tome, da je način pristupanja tim pitanjima previše općenit i da se u njima premalo razrađuju konkretni načini njihova rješavanja. Usprkos tome, niz postavka u tim člancima pokazuje pravilno uočavanje položaja i značenja muzejskih i konzervatorskih ustanova u današnjoj našoj stvarnosti. Tako uvodni članak 1. br. *Zadaci muzeja u novim društvenim uslovima u našoj zemlji* od Nade Andrejević-Kun pravilno ističe značaj muzejskih ustanova kao »škola masovnog vaspitanja« i daje u glavnim obrisima karakterizaciju novog položaja muzeja, kao i zadataka, koji iz tog položaja proizlaze.

U članku *Problem zaštite i proučavanja spomenika naše kulture* u 1. br. Milorad Panić-Surep ističe važnost materijalnih spomenika kulture za rad na našoj narodnoj historiji: »Ta ogromna živa, nesumnjivo istinata, knjiga sačuvala je sve svoje listove od borbe sa bizantinskim feudalcima do pucnja u Beloj Crkvi i svestranog oslobođenja radnog čoveka«. Baš ta važnost spomenika zahtijeva njihovo sređivanje i zaštitu, da se tako izbjegne svako daljnje uništavanje, da se ne povećaju već i tako golemi gubici. Kao osnovne faktore, koji su u prošlosti djelovali na život spomenika (ugrožavajući ih), autor navodi: narod, crkvu i naučne radnike. Neprosvjedenost narodnih masa imala je često vrlo štetnih posljedica za naše spomenike, pri čemu je u mnogo slučajeva igralo mračnu ulogu praznovjerje u odnosu na religiozne spomenike (na pr. struganje fresaka sa zidova crkava radi »liječenja«).

Time je Panić-Surep dodirnuo kompleks pitanja, koji se često pojavljuju u vezi s odnosom prema spomenicima naše prošlosti t. zv. sakralnog, religioznog karaktera. Dok su s jedne strane zbog praznovjerja i neprosvjedenosti narodne mase identificirale svoj odnos prema takvom spomeniku s određenim religioznim pojmovima i osjećajima, danas se na drugoj strani javljaju pojedine pojave negativnog odnosa prema takvim spomenicima

baš zbog toga njihova religioznog karaktera. Tu je potrebno naći pravi put u objašnjavanju značenja spomenika i prema jednom i prema drugom odnosu — jednom koji postepeno nestaje i drugom koji se postepeno javlja, a taj je u podizanju razumijevanja za te objekte kao spomenike određene kulture i određene umjetnosti. Potrebno je stoga razvijati razumijevanje tih spomenika kao umjetničkih konkretizacija određenih stanja u razvoju ljudske spoznaje, tako da se taj njihov specifični karakter shvati bez identifikacije s pojmom pobožnosti, bigoterije — religioznosti u užem smislu te riječi. S obzirom na to, što je velika većina naših srednjovjekovnih spomenika upravo takvog sakralnog karaktera, od kojih su mnogi još i danas u upotrebi, javljaju se često pojave nerazumijevanja prigodom konzervatorskih radova, što ih u ime države vrše na njima zavodi za zaštitu. One proizlaze iz nerazumijevanja historijskog razvoja naših naroda i konkretnih historijskih stanja, u kojima su ti spomenici nastali. Radi toga njihova crkvenog karaktera zaboravlja se, da su ih zidali i ukrašavali naši domaći majstori i da tako ostaje na njima i u njima fiksiran dio prošlosti naših naroda. Uočavanje samo tog jednog od mnogih problema, koji se pojavljuje u vezi s radom na zaštiti spomenika, pokazuje, koliko su ti problemi usko povezani s radom na općem kulturno-prosvjetnom uzdizanju narodnih masa.

Što se tiče negativnog djelovanja naučnih radnika na život spomenika Panić-Surep ga pravilno objašnjava nekadanjom nekoordinacijom naučnog rada između raznih struka, kao i težnjom da se spomenik publicira radi postizavanja i objavljivanja »naučnih rezultata« bez obzira na njegovu dalnju sudbinu. Tako su nekad pojedine iskopine nakon završenog rada ostajale često nezaštićene, i ima doista brojnih primjera (kod nas u NR Hrvatskoj, naročito u Dalmaciji za vrijeme Austro-Ugarske), da je nešto, što se kroz stotine godina sačuvalo, propalo u svega nekoliko godina, nakon što je bilo naučno »obrađivano«. Takve pojave postaju danas već nemoguće zbog sve razvijenijeg planiranja naučnog rada, dok će reguliranje prava naučnog iskapanja onemogućiti nepozvanima, da na diletantski način uništavaju ili smanjuju vrijednost nalaza. Isto tako je i neodgovoran odnos crkve prema spomenicima, o kojemu govori autor, danas kad naš zakon ističe pravo državne zaštite spomenika iznad interesa njegova vlasnika, predstavlja problem, koji se može već rješavati unutar djelokruga i ovlasti rada zavoda za zaštitu. Među mjerama za organizaciju rada na zaštiti autor ističe važnost evidencije spomenika te planskog naučnog rada na proučavanju historijskih izvora za prošlost naših naroda.

U kraćem članku *Pitanje provinciskih muzeja* u 1. br. Veljko Petrović dodirnuo je vrlo važno pitanje određivanja djelokruga rada pokrajinskih muzeja i fiksiranja njihova odnosa prema središnjim muzejima. Napominjući, da je razvoj pokrajinskih muzeja za vrijeme stare Jugoslavije bio stihijski razvoj u »kompleksne«, »sveobuhvatne« muzeje, autor ističe potrebu, da se oni danas razvijaju u muzeje, koji treba »da pronalaze i izlažu sve što je značajno za prošlost i sadašnjost njihovog tla i njihovog življa«. U tom članku dodirnuo je i važno pitanje reguliranja prava na iskapanja u vezi s odnosima centralnih i pokrajinskih muzeja, autor se zalaže za statuiranje muzeja i koordinaciju rada na tom polju pod nadzorom vrhovnih prosvjetnih institucija. Isto tako dodirnuo je pitanje uzdizanja kadrova za pokrajinske muzeje iz redova ljudi na terenu, koji su poznati, »ako ne baš kao stručnjaci, a ono kao valjani ljubitelji, svesni odgovornog posla«, s time da se organiziraju posebni kursevi za osposobljavanje osoblja pokrajinskih muzeja. Šteta, što je taj članak, iza kojeg stoji veliko praktično iskustvo i poznavanje problematike, tako kratak, da njegove postavke imaju karakter samo letimično nabačenih misli.

Najzad se u 2. br. nalazi i članak Lize Bihalji *O stručnom i ideološkom radu muzejskih radnika*. Osnovna, nesumnjivo pravilna misao članka o potrebi povezivanja stručnog rada s naprednim gledanjem na svijet iznesena je prilično nesistematski, odnos principijelnog i konkretnog nije sretno postavljen, tako da članak ima mnogo fragmentarnog u iznošenju potrebnih i nužnih principa za odvijanje stručnog rada na muzejskim ustanovama, a razbacani brojni citati, kao misli vodilje, ne slijede se uvijek na jasan način.

Uvodni članak 2. br. *Uloga muzeja i muzejskih radnika u našoj zemlji* od dr. Vojislava Đurića ponovo dodiruje problem ideološkog uzdizanja muzejskih stručnjaka. Neke, inače pravilne, postavke u članku protkane su u argumentacijama s mnogo nejasnih termina, tako su osnovne misli o učešću muzeja u radu na podizanju novog socijalističkog muzejskog kadra i u borbi protiv religioznih predrasuda ostale razvodnjene, a zadaci muzeja u tom radu dati su nekonkretno. Nužno jedinstvo naučnog rada i poznavanja »nauke o socijalizmu« nije dovoljno istaknuto u formulaciji kao što je ova: »Po sebi se razume da socijalističkih muzeja ne može biti ako muzejski radnici — pored stručne sprema — nemaju bar osnovna znanja iz nauke o socijalizmu.« Ne ulazeći u terminologiju ove rečenice trebalo bi naglasiti, da je samo podizanje stručnosti, naučnosti nemoguće bez usvajanja naprednih naučnih postavaka, da su stručna sprema za muzejski rad i idejnost toga rada ne mogu danas nikako odijeliti i da ne stoje jedno pored drugog, nezavisno jedno od drugoga.

Članak M. Panić-Surepa *O potrebi preuređenja naših muzeja i postavljanja linije njihovog daljnjeg razvitka* predstavlja jedan od najkonkretnijih muzeoloških priloga i završava u prijedlogu o preuređenju djelatnosti muzeja u NR Srbiji. Počinjući s kritičkim osvrtom na stanje muzeja danas, autor ponešto pretjerano tvrdi, da u »širokoj živoj aktivnosti odbacivanja buržoaskog načina rada i davanja nove sadržajnosti nasleđenim kulturno-prosvetnim ustanovama ne učestvuju samo naši muzeji«. Iako preorijentacija muzejskog rada nije još zauzela one oblike, koji se od nje očekuju, ta se tvrdnja ne može nikako primiti u cijelosti, kad se pogleda što je sve učinjeno na tom sektoru i koje su sve promjene stvarno izvršene. Da u tom radu ima ponekih skretanja, ponekih često samo fragmentarnih rješavanja — nije ni čudno, ako se uzme u obzir ne samo kompleksnost tog pitanja, nego i baštinjeno stanje na tom sektoru, koje se ne može lako, preko noći promijeniti. Dajući preglede historijskog razvoja četiriju najznačajnijih muzeja u NR Srbiji (Umetničkog, Etnografskog, Prirodnjačkog muzeja srpske zemlje i Vojnog muzeja) autor konstatira nepotpunost i nedovoljnost njihova materijala, koja potječe od staroga neplanskog načina rada u tim ustanovama. U drugom dijelu članka, pod podnaslovom »Kakvi su nam potrebni i kakve možemo obrazovati muzeje u NR Srbiji«, autor prilazi rješavanju odnosa između centralnih i pokrajinskih muzeja. Polazeći od značenja Beograda kao centra države predlaže, da se prvo priđe problemu podizanja najvažnijih muzeja u Beogradu na principu koncentracije. »Muzeje u Beogradu treba maksimalno razviti i po širini i po dubini, a muzeji u unutrašnjosti moraju biti ograničeni na prikaz društva, prirode i privredne djelatnosti svoje okoline. Ni u kojem slučaju ne sme se dozvoliti usitnjavanje dragocenog blaga prošlosti (što će se bezuslovno dogoditi ako muzeji u unutrašnjosti budu 'opći') već naprotiv mora se ići njegovoj koncentraciji.« Kao muzeje koje treba osnovati, reorganizacijom postojećih i koncentracijom materijala, autor predlaže: 1. Umetnički muzej kao »galeriju likovnih dela naših majstora počev od građanske epohe«; 2. Muzej stare srpske umetnosti, koji bi sadržavao »freske, sitnu plastiku, kamenoreze, drvoreze, umetničke rukopise, vezove, izvesne arhitektonske oblike(?)«; 3. Etnografski; 4. Arheološki; 5. Numizmatički; 6. Istoriski muzej; 7. Muzej narodno-oslobodilačke borbe.

Polazeći od ispravne postavke o koncentraciji najvažnijeg muzejskog materijala u velike centralne muzeje i istupajući protiv razvijanja pokrajinskih muzeja u kompleksne muzeje, autor je otišao predaleko ograničavajući potrebu osnivanja pokrajinskih muzeja samo na »pet, šest, najznačajnijih gradova: dva u Vojvodini, jedan na Kosmetu, tri četiri u Srbiji«. Razvoj pokrajinskih i lokalnih muzeja ne mora biti u suprotnosti s koncentracijom najvažnijeg i najkarakterističnijeg materijala u centralne muzeje, a određivanje odnosa centralnih i pokrajinskih muzeja ne rješava se ograničavanjem broja pokrajinskih muzeja nego pravilnom organizacijom njihova rada i određivanjem osnovne radne linije pokrajinskih muzeja. Autorova podjela »novih« muzeja (ne ulazeći u konkretne mogućnosti takvih reformama) nije metodski besprijekorna u odnosu na podjelu materijala, kao što nisu

jasno razrađeni odnosi muzeja i galerije, koje ustanove predstavljaju ipak dva različita tipa, svaki sa svojom specifičnom problematikom. Odnos sviju tih muzeja (a naročito »muzeja stare srpske umetnosti« i arheološkog) prema historijskom muzeju, s obzirom na podjelu materijala, ostao je prilično nerazrađen. Na koji se način i s kojim materijalom može izgraditi historijski muzej, koji bi trebao da zahvati golemi vremenski raspon od VI. do XX. stoljeća? Arhivski materijal (dokumenti i sl.) koje autor namjenjuje historijskom muzeju, može se muzejski upotrebiti samo u ograničenom omjeru, i samo na tom materijalu, uz neki materijal »historijskih zbirki«, ne da se ostvariti historijski muzej, a da ne izgubi ono što muzej čini muzejem (i u čemu je snaga njegova djelovanja), a to je upravo konkretnost materijala, kojim se posjetiocu daje uvid u određeni dio prošlosti. Rješavanje pitanja historijskih muzeja pokazuje se danas kao jedno od vrlo važnih pitanja na muzejskom sektoru, a taj je problem uvelike otežan time, što raspoložemo s t. zv. historijskim materijalom, koji je u prošlosti sakupljan samo pod nekim usko određenim vidnim kutevima. U skladu sa stanjem historijske nauke u prošlosti, njenim ciljevima i njenim metodama, taj je materijal vrlo daleko od toga, da nam pruži mogućnost muzejske postave naše historije prema doista naučnim shvaćanjima. Zbog takvog rada (uvjetovanog prilikama i stanjem nauke) gotovo je sasvim izgubljen materijal, koji bi trebao da konkretno ilustrira pred gledaocima pojedine etape naše prošlosti, kako ih treba stvarno historijski gledati, polazeći od stanja u razvoju produkcionih snaga. Mi nemamo gotovo ništa materijala, s kojim bi mogli ilustrirati razvoj obrta, manufakture, industrije, eksploatacije rudnih bogatstava, razvoj razmjene, trgovine prometa i t. d., tako da se naši historijski muzeji moraju oslanjati pretežno upravo na t. zv. kulturno-historijski materijal, uz nešto materijala, u vezi s kultom pojedinih historijskih ličnosti. Ukoliko i taj materijal izuzmemo iz historijskog muzeja, ograničavamo ga na vrlo uzak i muzejski nedostatan materijal. Problemu organizacije jednoga centralnog historijskog muzeja treba prići s daleko više pažnje nego što je to mogao prići u okviru svog članka Panić-Surep, i to uočavajući njegov nužno kompleksni karakter. Nije sasvim jasno ni to, zašto Panić-Surep dijeli muzej narodno-oslobodilačke borbe od historijskog muzeja, ukoliko se radi o organizaciji historijskog muzeja prošlosti jednog naroda, konkretno srpskog.⁵ Premda narodno-oslobodilačka borba predstavlja najsvjetliji dio historije svih naših naroda, ona dakako nije izvan historije; ona se proučava metodama i sredstvima historijske nauke, a njen muzeološki prikaz ne može se dijeliti od muzeološkog prikaza čitave historije naših naroda.

Kolikogod ima u članku Panić-Surepa preneglih postavaka, njegova je nesumnjiva vrijednost u pokušaju konkretne razrade niza akutnih muzeoloških problema, i prema tome može on poslužiti kao korisna baza za diskusiju o tim pitanjima. Izvan svake je sumnje, da danas treba da se prihvatimo stvaranja novih tipova muzeja i preciziranja područja djelatnosti svakog od njih, i u tom smislu osnovna ideja Panićeva članka znači vrlo korisnu sugestiju.

U manjem članku *Spomenici prošlosti u savremenom ratu* Đurđe Bošković osvjetljava na nekim primjerima iz NR Srbije razorno djelovanje rata na kulturnim spomenicima i ističe potrebu njihova osiguranja. Polazeći od današnje svjetske situacije i nagla-

⁵ Problem Muzeja narodno-oslobodilačke borbe također čeka na svoje principijelno rješenje. Sam karakter NOB-e: postojanje centralnog političkog i vojnog rukovodstva, koje se kretalo prema potrebama i razvoju borbe s teritorija na teritorij, postojanje određene centralne vojničke jezgre nezavisno od pojedinih nacionalnih teritorija, a sastavljene od pripadnika svih naroda Jugoslavije — zahtijeva postavljanje jednog centralnog muzeja, koji bi zahvatio najvažniji, opći materijal. To ne isključuje i postojanje pojedinih republikanskih ili čak lokalnih muzeja NOB-e, ali se oni moraju odreći t. zv. kompleksnog karaktera i na tom polju. Borba srpskog, hrvatskog, slovenačkog, makedonskog i crnogorskog naroda treba svakako da se odrazi u centralnom muzeju, ali još uvijek ostaje dosta specifičnog materijala, da se njime u historijskim muzejima pojedinih naroda postavi muzejski najnovija historijska etapa u njihovu razvoju.

šavajući spokojnost naših naroda i vjeru u snage mira i demokracije, Bošković upozorava i na potrebu predviđanja mjera za zaštitu: »Ali to spokojstvo i ta mirnoća ne smeju s druge strane da nas odvedu u neodgovornu flegmatičnost. Mi moramo uvek da budemo na sve spremni pa i na to da naši spomenici dođu ponovno u opasnost od novog uništavanja«.

S nekim kraćim pregledima rada pojedinih muzejskih ustanova i iscrpnim izvještajima o konzervatorskim zahvatima na nizu vrlo značajnih spomenika, kao što su to: Stubovi, Ras, Gradac, Žića, Arilje, Banja, Mileševo, Dečani, Gračanica, Studenica i Caričin Grad bio bi uglavnom iscrpljen materijal, vezan uz muzeološko-konzervatorsku problematiku.

Od radova, kojih karakter nije muzeološko-konzervatorski, najbrojniji su prilozi iz arheologije. Među njima po svojoj zanimljivosti i važnosti zauzima prvo mjesto izvještaj o *Zaštitnom iskapanju kod Pančeva*, objavljen u 1. br., a potpisan od Đorđa Mano-Zisi, Mirjane Ljubinković, Milutina V. Garašanina, Jovana Kovačevića i Rajka Veselinovića. Kod zaštitnog iskapanja na terenu jedne pančevačke ciglane otkrivene su 1947. kuće i grobište slavenskog naselja, za koje autori pretpostavljaju, da se je razvilo vjerojatno u VIII.—IX. stoljeću. Teren, na kojem su pronađene kuće i grobovi, pokazuje kontinuitet kultura od kasnoga brončanog doba do slavenske periode. Tako se slavenska nekropola neposredno nadovezuje na nekropolu stanovništva rimskog doba, a na barbarsko-jazišku zemunicu »neposredno se dogradila slovenska kuća«. Otkrivene kuće predstavljaju najznačajniji rezultat tog iskapanja, što ističu i sami autori: »Najznačajniji objekti otkopani na Najevoj ciglani neosporno su slovenske kuće. Njihov značaj zahteva širi osvrt na primitivnu slovensku kuću uopće, jer su dve kuće sa Najeve ciglane jedinstven primjer stare slovenske kuće Južnih Slovena.« Te su kuće poluzemunice, ukopane u zemlju, pačtvorinastog florisa, sa zidovima izrađenim od pruća prepletenog oko kolja i oblijepljenog blatom, s bankom koji ide oko zidova i s peći, čiji je veći dio u unutrašnjosti. U svom osvrtu na primitivnu slavensku kuću autori su se poslužili etnografskim komparativnim materijalom i paralelnim pojavama takvog tipa kuće u drugim krajevima (Južna Rusija), određujući ga kao tip kuće svojstven određenim terenskim uslovima ravničarskih krajeva. Grobove pronađene u grobištu-nekropoli autori dijele na tri vrste: »grobovi na redove, sa četverougaoim rakama, grobovi oblijeđ kruškastog preseka i njima srodni, i skoro elipsoidnog oblika i šireg donjeg dela konjički grobovi«. Grobove »na redove« datiraju prema priložima u III.—IV. st. određujući im karakter kao jazičko-sarmatski; kruškaste grobove s djelomičnim spaljivanjem fiksiraju uglavnom kao slavenske iz VIII. st., a među njima se nalaze i dva groba istog tipa s fragmentima jaziške i barbarsko-rimske keramike. Nakon opširne argumentacije i analize grobnih priloga s obzirom na komparativni materijal, autori određuju dva konjanička groba također kao slavenska i zaključuju, da bi to bili »prvi nađeni konjanički grobovi kod Južnih Slovena«. Keramičke nalaze dijele na tri osnovne grupe: na keramiku rimskog, avarsko-slavenskog i slavenskog perioda. Keramika slavenskog perioda pojavljuje se kao tipična »gradišna« keramika, i to starija, koja se obično datira s IX.—X. stoljećem. U pitanju datiranja keramike na tom nalazištu autori se zalažu za njeno ranije datiranje: »Međutim postoje indicije, koje ukazuju na to da bi se sa pojavom slavenske keramike gradišnog tipa u našoj i susjednim zemljama imalo računati i ranije nego u Srednjoj Evropi.« To ranije datiranje na temelju nekih kronološki fiksiranih ranijih pojava keramike s nekim karakteristikama tipične »gradišne« slavenske keramike autori dovode u vezu s utjecajem autohtonog elementa na formiranje južno-slavenske etničke cjeline. Čitav položaj i materijal toga slavenskog naselja na »Najevoj ciglani« dovodi sam po sebi do zaključaka bliskih ovome, koji su autori djelomično izveli pri pokušaju datiranja keramike — zaključaka o kontinuiranom slijedu naselja i kultura, o njihovom postepenom prelazu jednih u druge. Premda se na tom terenu ne radi o slučaju kao na pr. na jednom nalazištu u Rumunjskoj (koje autori navode), gdje se stratigrafski nisu mogle odvojiti kulture zbog direktnog kontinuiranog smjenjivanja

naselja, ima i na tom naselju niz pojava, koje bi mogle sugerirati takav zaključak. Tako na pr. odvajajući »sarmatski život rimskog doba od kasnije slovenskog« autori kažu: »Pada u oči da se rimska i jaziška keramika nalaze skoro uvek u kompleksu starijeg slovenskog sloja. Slovenske peći i ognjišta patošu se s njome. Ona se pojavljuje i u kući i u jamama za otpatke. Dolazimo u položaj da se zapitamo da li je i ova keramika bila u paralelnoj uporabi kod Slovena? Da ne potvrđuje ovaj fakat prihvatanje autohtonih starih tradicija? Da li se iz toga mogu izvesti i izvesni zaključci o simbiozi s autohtonim elementima i najzad da li je karakter sarmatsko-jaziški dosta i više nego što se misli kombinovan i sa đlačkim elementom?«

Naravno, od jednog prethodnog izvještaja ne mogu se zahtijevati tako dalekosežni zaključci, za koje će biti potreban bez sumnje dulji i opsežniji rad. Ali bi u svakom slučaju bilo potrebno, da autori iz materijala i činjenica smjelije izvedu zaključke u odnosu na neke već ustaljene kategorizacije i šeme rane slavenske historije; nalaz s »Najeve ciglane« zauzet će tada vrlo važno mjesto u nastojanjima za pravilnim historijskim upoznavanjima naše rane prošlosti.

U istom broju nalazi se i kraći, sumarni osvrt na »Rad muzeja grada Beograda na arheologiji posle oslobođenja od Drage M. Garašanin s obzirom na nalaze u samom Beogradu i bližoj okolini.

U prilogu *Minduše i naušnice sa jagodama* (u br. 2.) Jovan Kovačević bavi se problemom tipologije i kronologije karakterističnih srednjovjekovnih naušnica s jagodama. Čitav prilog nalikuje više na niz bilježaka, koje su nastale za potrebe nekog članka ili studije, na zbir podataka iz literature i autorovih primjedaba na nju, — a sve to u dosta sirovom i još sasvim neprevladanom stanju, — te se stoga autorovo nastojanje, da korigira i mijenja već postojeću tipologiju i kronologiju čini ponešto preuzetnim. Zbog toga se neki njegovi zaključci i čine proizvoljnim i nedovoljno argumentiranim. Prekoračilo bi okvir ovog članka, da ulazimo u ocjenu Kovačevićeve tipologije, već s obzirom na to, što bi trebalo operirati s reprodukcijama. Iz istih razloga ograničit ćemo se samo na neke principijelne primjedbe o njegovoj kronologiji. Tako na pr. tvrdnja, da se »među dosta obilnim materijalom naušnica sa jagodama, koje su uglavnom nesistematski pronađene ili rđavo publikovane, za sada može ustanoviti samo dosta neprecizna kronologija tipova«, ne odgovara stvarnosti, a pogotovu ne svoje opravdanje u okviru ovoga nerazrađenog materijala. Kao »opštu orijentaciju u datiranju« Kovačević uzima sa fresaka, odn. skulptura slikovne predodžbe takvih naušnica iz raznih vremenskih razdoblja i zaključuje, da se te naušnice mogu konstatirati samo poslije XIII. stoljeća. Arheološki materijal, kako malo kasnije ustanovljuje i sam Kovačević, »daje drugu sliku u pogledu kronologije«, a prve pojave takvih naušnica pripadaju stvarno vremenu, kada se u umjetnosti gotovo uopće ne pojavljuje ljudski lik, na kojem bi one bile prikazane kao nakit. Stoga se ta metoda komparacije sa slikovnim prikazima, koju je uspješno primijenila Mirjana Čorović-Ljubinković kod kasnijeg materijala, ne može upotrebiti za datiranje prve pojave spomenutih naušnica. Najzad, kao zaista suviše stvari valja u tom članku osuditi razne uskličnike i čestu upotrebu riječi »sic«, bilo da to autor radi u odnosu na neki termin, bilo da time popraćuje citate iz svoje korespondencije. Prema terminu »starohrvatski« može se zauzeti kritički odnos s obzirom na njegovu preširoku upotrebu u prostornom i vremenskom smislu, ali tu kritičnost treba stvarno i naučno formulirati, a ne ograničiti je na ironične uskličnike.

U članku *Nalaz prvog goozdenog doba u Mramorcu i problem Ilira u Srbiji* Milutin V. Garašanin određuje vrijeme i nosioce dvaju srebrenih pojasa i jedne zlatne grivne, koji se nalaze u beogradskom Umetničkom muzeju (prehistorijska zbirka). Na temelju usporedbe s materijalom hallstattskog perioda iz Italije, Istre, Bosne (Glasinac) i Trebeništa pisac datira te predmete približno krajem VI.—IV. st. pr. n. e., a Ilire kao njegove nosioce. S obzirom na to, da su po »svom karakteru ovi predmeti strani u okviru mate-

rijalne kulture teritorija Srbije«, on vidi u tom nalazu potvrdu za Strabonove podatke o prodoru ilirskog plemena Autarijata na Moravu, a kronologija tog događaja odgovara općem vremenskom okviru, u koji taj nakit smješta po njegovim stilskim karakteristikama.

U istom 2. br. Mirjana Čorović-Ljubinković uspjelom komparacijom sa srednjovjekovnim freskama datira XIV. stoljećem nalaz nakita iz Markove Varoši kod Prilepa, kojega glavni i najzanimljiviji dio predstavljaju srednjovjekovne »zrakaste naušnice«.

Krupnim ličnostima srpskog slikarstva XIX. st.: Konstantinu Danilu, Đuri Jakšiću i Milošu Tenkoviću posvetili su svoje priloge Veljko Petrović i Zora Simić-Milovanović. Pod naslovom *Dva velika umetnika: Konstantin Danil i Đura Jakšić* Veljko Petrović na esejistički način govori o međusobnom odnosu ovih umjetnika, učitelja i učenika, karakterizirajući njihove različite individualnosti i životne sudbine i ističući kao zajedničku osobinu njihov humanizam (»...i jednom i drugom slikaru zajedničko umetničko verovanje sastojalo se u tome što su obojica, sa podjednakom ozbiljnošću, čak respektom, zastajali pred, za njih, središnom temom umetnosti uopšte, pred ljudskom figurom, točnije pred ljudskim licem, pa i pred svim onim predmetima sa kojima i među kojima se čovjek pojavljuje te koji služeći čoveku postaju njegov ukras i izraziti nosioci njegovog značaja i duševnosti«).

Časopis osim toga donosi i niz priloga iz etnografije, te manje bilješke. Kroz čitav tekst u oba broja potkrao se velik broj štamparskih pogrešaka, od kojih su naročito krupne one u 2. broju, koje na mnogo mjesta potpuno mijenjaju smisao teksta.

Milan Prelog

ISTORISKI GLASNIK 1948/2 i 1949/1

Organ Istoriskog društva NR Srbije

Na prvom mjestu »Istoriski glasnik« donosi u svome 2. broju 1948. govor maršala Tita prilikom svečane sjednice Slovenske akademije znanosti i umjetnosti 16. XI. 1948., u kojem je maršal, govoreći o nacionalizmu i internacionalizmu, izložio položaj naše zemlje u svjetskom zbivanju.

Prvi među »Člancima i raspravama« je rad Dragoslava Jankovića *Karadordev zakon*. Autor sebi postavlja zadaću da pokaže, zašto je taj zakon važan kao izvor »za ekonomsko-društvenu i pravnu istoriju Prvog ustanka« i za povijest »stvaranja srpske građanske države«. U zakonu, i po formi i po sadržaju, nema tragova feudalnom zakonodavstvu, pa on samim time predstavlja nov dokumenat o novom vremenu. Uzet kao historijski izvor, on ne gubi ništa na značenju time, što se kao vrlo vjerojatno može uzeti, da nikad nije stupio na snagu. Ništa time nije oduzeto dokumentarnoj moći onih propisa, koji govore o novoj vladajućoj klasi, »česnim kmetovima, buljukbašama i trgovcima«, kojima se kazna batinama ima zamijeniti zatvorom ili novčanom kaznom, budući da oni »za više rečene kaštige (batinama) nisu«.

Konstatirajući, da je »Karadordev zakon« mješavina krivičnih (vojnih i civilnih), građanskih i državno-pravnih propisa, autor bira između njih one, koji govore o organiziranju i osiguranju vlasti i o privilegijima novih državotvoraca. On pokazuje, da su »narodne skupštine« bile sastanci i dogovori »starešina, vojvoda, uglavnom bogatih seoskih gazda«; da se tu radi o organu »nove seoske buržoazije, koja se stvarala« i uz to organizirala svoju vlast. Drakonska je kazna, koja čeka klevetnika nove države, a značajno je, da ta država klevetanje trgovaca kažnjava batinama. Dok tako trgovci pored crkvenih i vojno-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137